

СЕМНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНЕРАЛІЗОВАНИХ І КОНКРЕТИЗОВАНИХ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНОМУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Капранов Я. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена аналізу семної характеристики генералізованих і конкретизованих мовних одиниць у сучасному перекладознавстві; надано дефініції понять “трансформація”, “перекладацька трансформація”; охарактеризовано рівні перекладацьких трансформацій: від лексичного, лексико-семічного до лексико-семантичного; розглянуто трансформації генералізації і конкретизації в лексико-семантичному і когнітивному аспектах.

Ключові слова: семна характеристика, трансформація, перекладацька трансформація, трансформації генералізації і конкретизації, лексичний, лексико-семічний і лексико-семантичний рівні.

The article deals with the analysis of the seme characteristics of generalized and specified language units in modern translation studies; the definitions of concepts of “transformation”, “translation transformation” have been provided; the levels of translation transformations: from lexical, lexical-seme to lexical-semantic have been described; the transformations of generalization and concretization on lexical-semantic and cognitive aspects have been discussed.

Keywords: seme characteristics, transformation, translation transformation, the transformation of generalization and concretization, lexical, lexical-seme and lexical-semantic levels.

Одним із ключових аспектів сьогоденної теорії перекладу залишається вивчення співвідношення змісту оригіналу та перекладу, а також мовних засобів, за допомогою яких цей зміст може бути виражений. У межах цієї проблеми значного інтересу набуває питання про передачу граматичних і насамперед синтаксичних значень, представлених у тексті оригіналу. Серед перекладознавчих праць, у яких ідеться про необхідність трансформування структури речення в процесі перекладу з метою досягнення адекватності його смислу, слід відзначити праці Н. Хомського [34], І. О. Мельчука [22], Ю. С. Степанова [31] та ін. Контрастивне дослідження трансформації структури речення на внутрішньомовному та міжмовному рівнях було проведене Л. Теньєром [32]. У такий спосіб необхідно відзначити, що різні типи і види перекладацьких трансформацій уже неодноразово були в центрі уваги багатьох перекладознавчих студій (див. праці Л. С. Бархударова [5], В. Г. Гака [8], М. К. Грабовського [9], В. І. Карабана [11] та ін.), проте на сучасному етапі розвитку зацікавленість актуалізується на трансформаціях генералізації (Ш. Баллі [4], А. Сеше [29]) і конкретизації (В. І. Карабан [11], Т. Р. Левицька [20; 21], В. К. Шпак [36], М. О. Аполлова [2]).

Мета статті – проаналізувати семну характеристику генералізованих і конкретизованих мовних одиниць у сучасному перекладознавстві.

Завдання:

- надати дефініції понять “трансформація”, “перекладацька трансформація” в сучасному перекладознавстві;
- охарактеризувати рівні перекладацьких трансформацій: від лексичного, лексико-семічного до лексико-семантичного;
- розглянути трансформації генералізації і конкретизації в лексико-семантичному і когнітивному аспектах;

– представити семну характеристику генералізованих і конкретизованих мовних одиниць у сучасному перекладознавстві.

Як відомо, трансформація – основа більшості прийомів перекладу, мета якої ґрунтується на зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів початкового тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [25, с. 96]. Термін “трансформація” використовується в перекладознавстві в метафоричному значенні. Насправді мова йде про відношення між вихідним та кінцевим мовними виразами, про заміну у процесі перекладу однієї форми виразу іншою; заміну, яку образно називають перетворенням або трансформацією. Саме тому перекладацькі трансформації є міжмовними операціями “перевираження” змісту речення у процесі міжкультурного спілкування [12; 18, с. 107; 19, с. 46; 35, с. 118].

Якщо Я. Й. Рецкер називає перекладацькі трансформації прийомами логічного мислення, за допомогою яких розкривається значення іншомовного слова в контексті і знаходиться йому український відповідник, що не збігається зі словниковим значенням [27, с. 38], то В. Н. Комісаров визначає їх як перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу у вказаному сенсі. Тому *перекладацькі трансформації* характеризуються формально-семантичною специфікою, перетворюючи як форму, так і значення початкових одиниць [13, с. 78].

Цікавою видається позиція Р. К. Міньяр-Белоручева, який припускає, що всі перекладацькі трансформації доцільно звести до трансформацій, що відбуваються на трьох різних рівнях [23, с. 100; 25, с. 92]: якщо на лексичному рівні простежуються синонімічні заміни, застосування міжмовних синонімів, використання описового й антонімічного перекладу; на лексико-семантичному рівні відбувається втрата або ж набуття диференційних сем при перекладі зі збереженням інших важливих сем, що складають семантичну структуру одиниці тексту (як правило, для конкретизації та генералізації понять); то на лексико-семантичному рівні фіксуються заміни частини семантичних компонентів вихідної одиниці, використовується прийом розвитку понять, а також прийом компенсації (в художньому перекладі) [25, с. 99].

Відомі два підходи до витлумачення понять генералізації та конкретизації, кожен з яких є коректним: лексико-семантичний і когнітивний.

Представники лексико-семантичного підходу (Л. С. Бархударов, Я. Й. Рецкер, Р. К. Міньяр-Белоручев та В. Н. Комісаров) відносять генералізацію до лексико-семантичних заміни, за яких відбуваються заміни тільки окремих конкретних слів мови оригіналу словами мови перекладу, які не є їхніми словниковими еквівалентами, тобто мають інше лексичне значення порівняно зі словами мови оригіналу [5, с. 53; 14, с. 131; 15, с. 28; 24, с. 54; 28].

Сам Я. Й. Рецкер зазначає, що необхідність генералізації може бути викликана і небезпекою спотворення сенсу при перекладі слова або словосполучення його словниковим відповідником. Так, протягом цілого ряду років англійський парламент обговорював законопроект щодо відміни смертної кари. Англійські газети постійно називали його *No Hanging Bill*. Але *Законопроект про відміну повішання* швидше за все був би прийнятий як заміна одного способу смертної кари іншим, наприклад, *розстрілом*. Єдиним правильним у цьому випадку є генералізуючий переклад: *Законопроект про відміну смертної кари* [28, с. 44].

Зазначені вище науковці приходять до висновку, що генералізація та конкретизація, як і будь-яка інша перекладацька трансформація, повинні бути мотивовані, а не бути наслідком перекладацького свавілля [41].

Можна стверджувати, що генералізацією називається заміна одиниці мови оригіналу, що має вузке значення, одиницею мови перекладу, яка має ширше значення, тобто перетворення, зворотне конкретизації [3, с. 84; 16; 17, с. 150].

Представники ж когнітивного підходу (А. Паршин, Т. А. Казакова, А. Швейцер) вважають, що, на відміну від розуміння і тлумачення представниками першого підходу, при генералізації понять семантична структура змінюється через втрату диференційної семи, а при конкретизації, навпаки [10; 26, с. 98; 35, с. 115]. Цей прийом ще називають гіпо-гіперонімічним перекладом, а відповідники – гіпо-гіперонімічними. Учені дотримуються твердження про те, що одним із частих мотивів гіпонімічних та гіперонімічних трансформацій є наявність в одній із контактуючих одна з одною в процесі перекладу мов, так званих, широкозначних слів, тобто слів із широким, недиференційованим значенням, які, як правило, мають цілу низку іншомовних відповідників, що позначають більш конкретні окремі поняття. Так, в англійській мові важливу роль у змістовій структурі вислову відіграють широкозначні дієслова *get, take, have, make, do* [42].

Найбільш коректним для сучасного перекладознавства є другий аспект – когнітивний, де для перекладача має значення семантична структура лексеми тексту оригіналу та тексту перекладу [42].

В окремих випадках техніка гіпонімічних та гіперонімічних трансформацій зводиться до додавання чи опущення диференційної семи, тобто семи, що відрізняє значення вихідної одиниці від її іншомовного еквівалента. При додаванні семи відбувається конкретизація значення (звуження), а при опущенні – генералізація (розширення):

And here comes the father who has nothing to do but pet them and steals their affection from her;

А потім з'являється батько, який тільки балував і псував їх, і забирає у неї любов дітей [35].

У наведеному прикладі дієслово *забирати* містить спільну сему (“архісему”) двох дієслів: англійського *steal* і українського *забирати*. Якщо *забирати* означає “позбавляти чого-небудь”, то *steal* “красти” означає “позбавляти незаконно, таємно”. У такий спосіб “незаконно”, “таємно” – це диференційні семи, що розрізняють подані слова; семи, які можуть нейтралізуватися в перекладі, що спричиняє розширення значення вихідної одиниці. Спонукальним мотивом цього виду трансформацій є обмеження сполучуваності [35, с. 130–131].

У процесі перекладу лексичних елементів перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок розширення значення. Тому лексичною перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується і є власне *генералізація*, внаслідок якої слово з вузьким значенням, що перекладається, замінюється в перекладі на слово із ширшим значенням, наприклад:

American society was an ideal vehicle for industrialization.

Американське суспільство було ідеальним середовищем для проведення індустріалізації [11, с. 306].

Таким чином, суть цього прийому – це заміна видового поняття родовим, приватного поняття загальним. У зв'язку з тим, що слова англійської мови мають абстрактніший характер, ніж аналогічні українські слова, при перекладі з англійської мови українською генералізація вживається не так широко, як конкретизація. Це пов'язане з особливостями англійської лексики. Слова цієї мови частіше мають абстрактніший характер, ніж українські слова, що відносяться до того ж поняття [10, с. 105].

Р. К. Міньяр-Белоручев зазначає, що з погляду практики трансформація генералізації відбувається на лексично-семічному рівні. Тут мова йде про втрати або ж набуття диференційних сем при перекладі зі збереженням інших важливих сем, що становлять семантичну структуру одиниці тексту. Вчений стверджує, що прийоми перекладу на лексико-семічному рівні спостерігаються як при конкретизації, так при генералізації понять. При конкретизації понять відбувається додавання диференційної семи до первісної семантичної структури, а при генералізації понять диференційна сема втрачається [25, с. 126].

Іноді генералізація застосовується відповідно до стилістичних норм, прийнятих у мові перекладу. Наприклад, у художніх творах українською мовою не прийнято з пунктуальною

точністю вказувати зріст і вагу персонажів, якщо це не пов'язано зі стилістичною належністю перекладеного тексту, тому поєднання *a young man of 6 feet 2 inches* в англійському оригіналі буде замінено в українському реченні на *молода людина високого зросту* [35, с. 141].

Деколи перекладач має можливість вибирати між конкретнішим і більш загальним варіантом перекладу і надає перевагу останньому:

англ. *Then this girl gets killed, because she's always speeding;*

укр. *А потім ця дівчина гине, тому що вона завжди порушує правила* [35].

У наведеному прикладі більш “технічний” варіант перекладу англійського слова *speeding* – *вона завжди перевищує швидкість* змінено на більш нейтральний і ширший за своїм значенням український вираз *порушує правила*, що надає українському перекладу більш звичний загальний вигляд [35, с. 141].

Генералізація використовується тоді, коли перекладач у процесі перекладу починає відчувати перевантаженість мови екзотизмами, які можуть “затемнити” зміст і ускладнити його сприйняття.

І, нарешті, перекладач-віртуоз, якщо він володіє високою швидкістю мовлення і добре володіє темою, може використовувати у своїй роботі так зване “генералізуюче введення” спеціального поняття або екзотизму:

англ. *Only one sportsman – Olesiy Ivanov – made a helicopter;*

укр. *Тільки один спортсмен – Олексій Іванов – виконав стрибок з обертом у 360 градусів і підняттям руки – гелікоптер* [1, с. 31].

У поданих вище прикладах перекладач до перекладу поняття додає і його пояснення, невідоме адресату перекладу.

Трансформація генералізації полягає в опущенні диференційної семи, що відрізняє значення вихідної одиниці від її іншомовного еквівалента. Цей вид перекладацьких трансформацій нечасто застосовується в перекладі з англійської мови українською через те, що українська лексика має більш конкретну семантичну структуру порівняно з англійською мовою.

Характеризуючи семну специфіку конкретизованих мовних одиниць, необхідно відзначити, що лексичний елемент перекладається не окремо, сам по собі, в ізоляції від речення та тексту, де він уживається, а в сукупності його контекстуальних зв'язків та функціональних характеристик. Тільки так досягається точність та адекватність перекладу слів (у тому числі й термінів). Чим більше враховуються перекладачем усі характеристики слова, що перекладається, тим адекватнішим буде його переклад. Однією з таких важливих характеристик є норми та традиції вживання слів у тій чи іншій сфері мовлення. Знання словникових відповідників є необхідною, але недостатньою умовою адекватного перекладу лексики. Переклад лексичних елементів не обов'язково передбачає тільки вибір словникових відповідників [38, с. 18].

Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова залишається перекладацька трансформація конкретизації значення, зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу та традиціях мовлення. Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) вузької семантики [7, с. 44].

До прикладу, в реченні *“In a little district west of Washington Square the streets have run crazy and broken themselves into small strips called ‘places’.”*, де прямим значенням слова *place* є *місце, сидіння*, автор перекладає *“вулиці показали й розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами”*, для того, щоб зробити уточнення з метою кращого розуміння тексту читачем [1].

Чимало дослідників з теорії та практики перекладу займалися вивченням питання перекладацьких трансформацій, включаючи й конкретизацію [3; 28; 35]. У вказаних перекладознавчих працях досліджувалися суть та види конкретизації, причини та мотиви

застосування останньої в англо-українському перекладі художніх творів. Основними чинниками, що зумовлюють використання зазначеної трансформації в англо-українському перекладі, є відсутність в українській мові дієслів із таким самим широким значенням, як в англійській мові, різна сполучуваність слів та розходження у стилістичних характеристиках лексичних одиниць двох мов [37, с. 150].

В. Гумбольдт й О. Потебня у своїх працях про внутрішню форму слова, зокрема його ознаку, яка лежить в основі номінації, наголошували на різних способах семантичної інтерпретації немовного змісту [цит. за пр.: 35, с. 123]. На думку О. Бондаренка, для кожної мови характерна вибірковість щодо явищ немовного світу (об'єктивно існуючих універсальних понять), які відображаються у свідомості людей [6, с. 14]. Категорія кількості також належить до універсальних, оскільки у всіх мовах так чи інакше представлені мовні засоби, які виражають кількісні характеристики перебігу дії, багатократно зокрема. Однак англійська й українська мови, які є різними за структурою, використовують неоднакові засоби для передачі значення багатократності дії.

Нечасто спостерігається й використання якогось одного конкретного перекладацького прийому – оригінальний англійський текст зазнає різноманітних лексичних або / та граматичних трансформацій і перетворень [33, с. 140]. Ці чисельні, якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються для досягнення перекладацької еквівалентності (“адекватності перекладу”) у процесі передачі значення багатократності дії, незважаючи на розходження у формальних і семантичних системах двох мов, називають перекладацькими трансформаціями [5, с. 190]. Англійські ітеративні конструкції замінюються адекватними характерними для мови перекладу засобами та формами вираження значення багатократності дії [30].

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що трансформація генералізації звичайно використовується для перекладу загальнонародного та загальнонаукового (загальнотехнічного) шарів лексичного складу наукових та лексичних текстів. Оскільки її застосування може спричинювати певну втрату (точності) інформації, використовувати її слід обачно, тільки в тих випадках, коли вживання в перекладі словникового відповідника слова, що перекладається, може викликати порушення граматичних або стилістичних норм перекладу [11, с. 307]. Генералізація, як і будь-яка інша перекладацька трансформація, має бути мотивована, а не стати наслідком перекладацького свавілля. Урахування прагматичної субструктури тексту, релевантних формантів ситуації спілкування і зображуваної в тексті ситуації є показником доцільності використання тієї чи іншої трансформації. Генералізація може бути зумовлена як лінгвальними, так і екстралінгвальними причинами. До лінгвальних причин можна віднести відмінності в структурі мови, тобто різницю в граматиці та слововживанні. До екстралінгвальних причин можна віднести бажання більш загально передати прагматичну субструктуру тексту оригіналу в усьому її обсязі, включаючи конотацію [39; 40].

Одним із важливих способів вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька трансформація конкретизації значення, зумовлена розбіжностями у функціональних характеристиках словникових відповідників лексичних елементів оригіналу і традиціях мовлення.

Література

1. Алексеева И. С. Профессиональное обучение переводчика : учебное пособие [по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей] / Ирина Сергеевна Алексеева – СПб. : Институт иностранных языков, 2000. – 192 с.
2. Аполлова М. А. Грамматические трудности перевода / Мария Александровна Аполлова. – М. : Международные отношения, 1977. – 136 с.
3. Аристов Н. Б. Основы перевода / Николай Борисович Аристов. – М. : Литература на иностр. языке, 1959. – 264 с.

4. Балли Ш. Язык и жизнь / Шарль Балли. – М. : УРСС, 2003. – 230 с.
5. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
6. Бондаренко А. Семантика предела / Александр Бондаренко // Вопросы языкознания. – 1996. – № 1. – 60 с.
7. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / Венедикт Степанович Виноградов. – М. : Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
8. Гак В. Г. Курс перевода : Общественно-политическая лексика / В. Г. Гак, Ю. И. Львин. – М. : Международные отношения, 1980. – 360 с.
9. Гарбовский Н. К. Переводческие трансформации и обучение переводу / Н. К. Грабовский // Перевод как лингвистическая проблема : [сб. ст.]. – М. : Изд-во Московского университета, 1982. – С. 97–101.
10. Коммуникативно-прагматические основы художественного перевода : автореф. дис... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Т. А. Казакова. – М., 1989. – 32 с.
11. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В'ячеслав Іванович Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
12. Коломейцева Е. М. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский / Е. М. Коломейцева, М. Н. Макеева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. – 92 с.
13. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : ЧеРо, 1999. – 136 с.
14. Комиссаров В. Н. Практикум по переводу с английского языка на русский / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 125 с.
15. Комиссаров В. Н. Теория перевода / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 250 с.
16. Коптилов В. В. Актуальные теоретические вопросы украинского художественного перевода / Виктор Викторович Коптилов. – К. : Вища школа, 1971. – 130 с.
17. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / Віктор Вікторович Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
18. Латышев Л. К. Курс перевода : Эквивалентность перевода и способы ее достижения / Лев Константинович Латышев. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 с.
19. Латышев Л. К. Технология перевода / Лев Константинович Латышев. – М. : НВИ – ТЕЗАУРУС, 2001. – 208 с.
20. Левицкая Т. Р. Пособие по переводу с английского языка на русский / Т. Р. Левицкая, А. Н. Фитерман. – М. : Высш. шк., 1971. – 214 с.
21. Левицкая Т. Р. Проблемы перевода : на материале современного английского языка / Т. Р. Левицкая, А. Н. Фитерман. – М. : Междунар. отношения, 1976. – 204 с.
22. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей “Смысл – текст” : Семантика, синтаксис / Игорь Александрович Мельчук. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – 345 с.
23. Миньяр-Белоручев Р. К. Как стать переводчиком? / Рюрик Костянтинович Миньяр-Белоручев. – М. : Готика, 1999. – 176 с.
24. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод / Рюрик Костянтинович Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с.
25. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода / Рюрик Константинович Миньяр-Белоручев. – М. : Московский лицей, 1996. – 208 с.
26. Паршин А. В. Теория и практика перевода / Александр Владимирович Паршин. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 1998. – 203 с.

27. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Яков Иосифович Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с.
28. Рецкер Я. И. Что же такое лексические трансформации? / Я. И. Рецкер // Тетради переводчика. – № 17. – М. : Международные отношения, 1974. – С. 84–94.
29. Сеше А. Программа и методы теоретической лингвистики. Психология языка / Альбер Сеше. – М. : УРСС, 2003. – 262 с.
30. Сидоренко Т. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. Сидоренко. – К., 2005. – 14 с.
31. Степанов Ю. С. Язык и метод : К соврем. философии языка / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Яз. рус. культуры, 1998. – 779 с.
32. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.
33. Федоров А. В. О художественном переводе / Александр Викторович Федоров. – Л. : ОГИЗ, 1941. – 260 с.
34. Хомский Н. О природе и языке. С очерком : Секулярное священство и опасности, которые таит демократия / Ноам Хомский. – М. : URSS, 2005. – 285 с.
35. Швейцер А. Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты) / Александр Давидович Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
36. Шпак В. К. Основы перекладу / Валерий Кирилович Шпак. – К. : Знання, 2007. – 310 с.
37. Щетинкин В. Е. Пособие по переводу с французского языка на русский / Владимир Ефимович Щетинкин. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
38. Aleksandrova O. V. Modern English Grammar : Morphology and Syntax / O. V. Aleksandrova, T. A. Komova. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 208 с.
39. Bradford T. Sh. The Elements of Figurative Language / Shull T. Bradford. – London : Prentice Hall, 2002. – 254 p.
40. Jakobson R. Language in literature / Roman Jakobson. – Cambridge : The Balknap Press of Harvard UP, 1987. – 560 p.
41. Kiraly D. C. Pathways to translation. Pedagogy and process / Donald C. Kiraly. – Kent : The Kent State Univ. Press, 1995. – P. 44–50
42. Miram G. Basic Translation. A Course on Translation Theory and Practice for Institutes and Departments of International Relations / G. Miram, V. Dayneko, L. Taranuha, M. Gryschenko, O. Gon. – К. : Nika-Center, 2005. – 245 p.